

050(497.113)(091)

Várady Tibor

∴ Közép-európai Egyetem, Budapest – Emory Egyetem, Atlanta
 ∴ varady@ceu.hu

A LÉTÜNKRŐL – DILEMMÁK MEGMARADÁSÁRÓL ÉS MEGMARADÁSUNKRÓL NEGYVEN ÉV TÁVLATÁBÓL

*On Létünk – Existence of Dilemmas
 and the Dilemmas of Our Existence 40 Years Back*

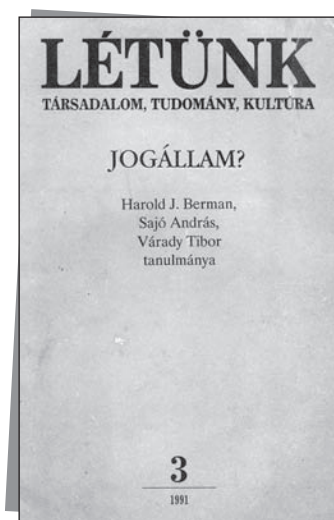
Indulásakor kissé drámainak tűnt a cím: *Létünk!* De ahogy múlt az idő, és sorakoztak a piros, lila, majd világosbarna folyóiratszámok, egyre több élmény, vélemény, kritika tapadt hozzá, amelyek lassan elfedték a pusztaszó által kiváltott közvetlen képet és képzettársításokat. Az *Új Symposion*nal kapcsolatban sem gondol már senki sem arra, mit is jelent pontosan a szókapcsolat, vagy mit éreztünk, mire gondoltunk, amikor még csak a neve volt ismeretes.

A *Létünk* esetében a címválasztásnak létezett konkrét magyarázata is. Nem egy hamleti dilemmáról volt szó. A kontextusát egy Marx-idézet adta. Az első két évtizedben a címlap mögött, az első nyomtatott oldalon a következő cím állt: „Létünk – társadalom, tudomány, kultúra”, majd az évfolyam, a dátum, végül az egész oldalon más semmi, csak az idézet, szinte versszerű tördelésben:

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
 hanem megfordítva, társadalmi létük az,
 amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatahoz, Előszó*, 1859

Az első főszerkesztő, Rehák László választotta az idézetet. Amikor két évtizeddel később átvettem néhány évre a fő- és felelős szerkesztő tisztségét, elmaradt az idézet, és többé nem is

került vissza. Ez nem volt különösebb hőstett. 1990-ben már nem kellett diszszidens hősnek lenni ahhoz, hogy az ember kihagyjon egy Marx-idézetet. Hadd tegyem hozzá rögtön azt is, hogy a hetvenes évek elején az írott közlésnek voltak korlátai (ezt mutatják a *Symposion*-perek is), de a *Létiünk* szellemi körében a szabad gondolkodást nem akadályozta sem a Marx- idézet, sem Rehák László. Persze tudom, hogy Rehák komoly (és nem mindenki számára rokonszenves) szerepet vállalt a pártban, tudom, hogy komolyan vette Marxt és a marxizmust, de mindig úgy éreztem, hogy a *Létiünk*ben inkább arra törekedett, hogy értelmiségi mivoltát bizonyítsa.

Az 1994/1–2. szám már betördelt állapotban volt, amikor elhunyt Rehák László. Egy rövid megemlékezésnek a címlap utáni beillesztésére volt csak lehetőség. Ebben – egyebek között – azt írtam: „*Senki sem tett Rehák professzornál többet azért, hogy a Létiünk létrejöjjön, hogy talpra álljon, senki sem vállalta nála teljesebben a folyóiratot.*” Ezt ma is így látom. Arra is emlékszem, hogy a *Létiünk* indulása utáni években jól működő szerkesztőségi élet is zajlott, melynek tere gyakran Rehákék szabadkai lakása volt.

Visszatérve a Marx-idézetre, úgy gondoltam (és hiszem ma is), hogy egy folyóirat szerkesztésénél (és nem csak egy folyóirat szerkesztésénél) valahogy nyitottabbnak kell lennünk annak értelmezésében, *mi mit határoz meg*. Vitathatatlan, hogy *a lét meghatározza a tudatot*. De vajon nem igaz-e – részben legalább – ennek a fordítottja is? Ha nem így lenne, a folyóiratnak is kevesebb értelme volna. Egy folyóirat, melynek szerepe van, nemcsak tükrözi a létet/valóságot, hanem hatni is igyekszik a létre/valóságra. Amint sok példa bizonyítja – ez valamelyest lehetséges is. És ha valamilyen *létben* szükség van egy folyóirat szerepvállalására, akkor ez a kisebbségi létben mindenképp így van. A kérdés az, hogyan is kell (vagy hogyan is lehet) szerepet vállalnia egy kisebbségi folyóiratnak, melynek a fejlécén a „kultúra” előtt az áll, hogy „társadalom, tudomány”?

Nem azzal az igénnyel írom ezt a szöveget, hogy pontos választ adjak a feltejt kérdésre. Ez az írás a *Létiünk* negyvenéves jubileumára készül, a formája emlékezés. A helyzet azonban az, hogy az egyik legélénkebb emlékem ebből a korszakból éppen egy dilemma – és azt hiszem, hogy ez a dilemma ma is releváns. Megoldanom azóta sem sikerült. Most megpróbálom megosztani másokkal.

Két évvel a *Létiünk* indulása előtt (1968-ban) megjelent egy írásom kérdőjellel a címben: *Vajdasági magyar társadalomtudomány? Létezhet ilyesmi? Része kell legyen (és része lehet-e) önazonosságunknak? A kérdés nem egyszerű. Egy példa (olyan területről, amelyet elég jól ismerek): Olaszországban számos jogi folyóirat jelenik meg olasz nyelven. Ezeknek az a szerepe, hogy vita tárgyává tegyenek s bevigyenek a köztudatba (vagy legalább a jogi köztudatba) olyan kérdéseket, melyek fontossá váltak (vagy válhatnak) a jogalkotásban, joggya-*

korlatban vagy jogi gondolkodásban. Olaszországhoz tartozik Dél-Tirol, melynek modellértékű autonómiája van. Volna-e értelme egy német jogi folyóiratnak Dél-Tirolban? És ha volna ilyen folyóirat, az lenne-e természetes, hogy részt vesz országos szinten folyó vitákban (persze német nyelven), így bizonyítva a dél-tiroli német kisebbség egyenrangúságát, vagy célravezetőbb, ha csak az autonómia kérdéseit tárgyalná, eleve elzárkózva attól, hogy belekapcsolódjon olyan általános jellegű, országos szintű témák taglalásába, mint például a választott bíraskodást szabályozó törvényszöveg reformja.

1968-ban azt láttam, hogy kisebbségi szempontból (minden egyéb különbség mellett) létezik egy sajátos eltérés az irodalom és a társadalomtudományok (vagy egyszerűen tudományok) között. Azt írtam, hogy „*aki a Vajdaságban irodalommal foglalkozik, és magyarul ír, az természetesen szervezeten is kapcsolódik valamilyen magyar kulturális intézményhez (a Magyar Tanszékhez, újságokhoz, folyóiratokhoz)*”. Más a helyzet viszont azokkal, akik szociológusok vagy jogászok, mert ők elsősorban nem kisebbségi intézményekhez kötődnek, és nem olyanokhoz, amelyeknek közhasználatú nyelve a magyar. Emellett – különösen a jogtudomány, de nemcsak a jogtudomány tekintetében – a kutatási terület sem kapcsolódik olyan szervesen az anyaországi kutatók problémavilágához, mint ahogyan ez lehetséges az irodalom terén. Létezhet vajdasági magyar szociológia? Vajdasági magyar jogtudomány? Vajdasági magyar pszichológia? A kérdésre nem lehet fenntartás nélküli igennel felelni – de nemmel sem. A kisebbségi lét korlátokat és néhol sajátos prioritásokat teremt. Úgy láttam viszont, hogy szükség van vajdasági magyar társadalomtudományra, ha „nagykorú tudatot” igyekszünk kialakítani, mert az nem épülhet kizárólag újságcikkekre és tudósításokra. Akkori megfogalmazásomban: „*Ez a tudat jelentené társadalombírálatunk alapjait is. Létrejövetele azonban elképzelhetetlen társadalmi problémáinkat komolyan elemző magyar nyelvű tanulmányok nélkül, mert ezek képeznék azt a környezetet, melyben tudatunk nagykorúsodhat.*” Ez a megállapítás természetesen egy újabb kérdéshez vezetett (és vezet ma is): hogyan teremtsük meg ennek a feltételeit? Akkor úgy tűnt, hogy ebbe az irányba mutathatnak a lektorátusok és a (legalább részleges) párhuzamos magyar egyetemi oktatás, ösztöndíjak, melyek növelhetnék a társadalomtudományok felé orientálódó magyar értelmiségiek számát. Lukácsot parafrázálva arra a következtetésre jutottam, hogy vajdasági magyar írástudóink kettős felelősségét kellene tudatosítani. Talán e kettős felelősség felismerését bizonyítja a *Létünk* megjelenése is.

Amikor először közöltem írást a *Létünk*ben, a témaválasztással kapcsolatban visszatértek a dilemmák. Úgy éreztem és hittem, hogy jogászként egy vajdasági magyar folyóiratban, mely társadalomtudománnyal foglalkozik, magyarul kellene jogi cikket írnom. Akkoriban a nemzetközi magánjog volt a kutatási területem, ehhez a tudományágazathoz kapcsolódott a Jugoszláviában és kül-

földön megjelent írásaim többsége. Ezért egyrészt természetes lett volna, hogy a folyóiratban is nemzetközi magánjoggal kapcsolatos írást közöljek. Nem tudtam azonban magamban eldönteni, hogy egy ilyen írás vajon a teljes egyenrangúság építéséhez járulna-e hozzá egy téglával, vagy pedig egy Don Quijote-i gesztus volna. Hány vajdasági magyar olvasót érdekelhetett akkor, 1972-ben, egy nemzetközi magánjoggal foglalkozó írás? És mi is lehet (vagy kell legyen) a *Létünk* szerepe a vajdasági magyar lét talaján? Úgy döntöttem, hogy jogi cikket írok, de olyan témát választottam, melynek irodalmi vonatkozásai is vannak, és amelyről azt hittem, hogy nem csak jogászolvasókat érdekelhet majd. *Jog és ponyva* volt az írásom címe. Ugyanebben a számban (1972/6.) egy más (és szintén indokolható) témaválasztási logikát követve, Szalma József családjogi tanulmányt közölt (*A megegyezéssel bontás kérdése a készülő családi törvénykönyben*), Ágoston András pedig *Az alkotmányfüggelék és politikai rendszerünk szerkezete* címmel jelentetett meg írást.

A kérdés nem szűnt meg kérdés lenni. Semmi okát nem látom annak, hogy egy kisebbségi irodalmi folyóiratnak másfajta ambíciói legyenek, mint egy többségi (akár szerb, akár anyaországi) irodalmi folyóiratnak. Áll ez egy társadalomtudományokkal (is) foglalkozó kisebbségi folyóirat tekintetében is? Ha egy szerb alkotmánytervezetről, vagy mondjuk szerb bankrendszerről magyar nyelven vitacikket közöl a *Létünk*, releváns-e ez? Segíti-e megmaradásunkat? Reális-e elvárni, hogy részei legyünk egy országos társadalmi vitának? Vagy valamilyen szerényebb szerepnek van inkább értelme? Mondjuk annak, hogy kritikus szemmel közvetítse a vajdasági magyar olvasóhoz az alkotmánnyal vagy a bankrendszerrel kapcsolatos vita lényegét. Hol vannak a határaink? És mi a helyzet, ha éppen a magyar alkotmányról, vagy a magyar bankrendszerről van szó?

1991-ben (akkor fő- és felelős szerkesztőként) úgy láttam, hogy néha dacolni is kell és lehet a határokkal és a kisebbségi helyzettel. Ezt több szerkesztő is így látta több alkalommal. Készültek számok, amelyek úgy igyekeztek igényeinknek megfelelni, hogy egyszerűen nem vették figyelembe kisebbségi voltunkat. Az 1991. évi 3. számban az volt a célom (célunk), hogy a *Létünk* egy tágabb szinten próbáljon szerepet vállalni egy olyan témával, mely abban az időben – a rendszerváltó években – vált (ismét) fontossá. A számot a jogállam kérdéseinek szenteltük. A fedőlapon is az állt: JOGÁLLAM? Sikerült megbeszélnem Harold Berman ismert harvardi tanárral, hogy egy készülő szövegét két változatban írja meg, és az egyiket a *Létünk*nek adja (*Alkotmányosság és/vagy jogállamiság – különös tekintettel a szovjet alkotmányos fejlődésre*). Ezt az írást követte Sajó András (ma a Strassbourgi Emberi Jogi Bíróság bírójának) tanulmánya (*Elvesztett alkotmány – elmaradt forradalom*), melyet a folyóirat felkérésére írt, majd az én akadémiai székfoglalóm szerkesztett változata (*Pártatlanság és részrehajlás nemzetközi viták rendezésében*). Hozzájárult-e ez a szám önazonosságunk és

„nagykorú tudatunk” igenléséhez, ott voltunk-e azon az „általános porondon”, ahol láttuk magunkat – vagy ez inkább Don Quijote-i gesztus volt?

A dilemma túlélte a kommunizmust és a miloševići éveket is. Azóta valamelyest gyarapodtak a kisebbségi jogaink – viszont kevesebben lettünk. Jelentős tényezővé vált az angol nyelv terjedése is. Ez esély is és veszély is, mert már nemcsak kisebbségi, de többségi kutatók is egyre inkább azt tűzik ki célként, hogy ne az anyanyelvükön, hanem egy másik nyelven (angolul) közöljék az írásait. Megmaradt a kérdés, hogy társadalomtudománnyal (vagy éppen természettudománnyal) foglalkozó vajdasági magyarok a *Létünk*ben közöljék-e tudományos kutatásaik eredményeit – vagy ezt esetleg csak akkor tegyék, ha olyan témáról van szó, mely a szakmához értők szűk körén kívül is érdekes lehet.

Hogyan segíthetjük igazán fennmaradásunkat és egyenrangúságunkat? Hatásosabbak lehetnének szűkebb mozgásterületen? Szorítkozzon a *Létünk* a vajdasági magyarság helyzetének, életkörülményeinek, intézményeinek tanulmányozására? Ha ezt tesszük, racionálisabban közelítünk-e létkérdéseinkhez, vagy pedig a folklórrá korlátozódik a *Létünk* (és a létünk), ha csak a magunk helyzetéről és kultúrájáról írunk? Esetleg keressünk az újabb és újabb kérdésfelvetés mellett újabb és újabb kompromisszumokat?

Szilveszteri jókívánások idején írom ezt a szöveget, és ezek ihletésében fogalmazom meg a zárómondatot. Amíg maradnak a *Létünk* (vagy létünk) körüli dilemmák, amíg foglalkozunk velük, vitatkozunk rajtuk, *maradunk mi is*.